

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІМПЛІЦИТНИХ ТЕОРІЙ

Звернення психологів до гуманітарної парадигми стимулює до пошуку нових підходів та методів, орієнтованих на розуміння конкретної людини, вивчення її потреб, цінностей, світосприйняття. Одним із популярних напрямків сучасних досліджень є реконструкція імпліцитних теорій. І хоча досвід таких розвідок нараховує більше ніж півстоліття, – залишається ряд дискусійних питань пов'язаних із методологією, методами та власне дослідницькими процедурами.

Сучасні дослідники все частіше звертаються до аналізу імпліцитних теорій як своєрідних систем світорозуміння, які лежать в основі сприймання дійсності, себе та інших людей, інтерпретації подій. Основна мета таких досліджень – реконструкція тієї сукупності знань, уявлень та переконань, що стосується певної сфери людського існування: взаємостосунків із іншими людьми, учбової та професійної діяльності, політики, релігії, побуту тощо. Широковідомими є дослідження імпліцитних теорій особистісної атрибуції (Г.М. Андреева, К. Двек, Г. Келли, Дж. Келлі, Г. Гекхаузен, О.Г. Шмельов), інтелекту і здібностей (В.М. Дружинин, У. Бруковер, Г. Гекхаузен, Р. Мейлі, Р. Стенберг, О.В. Улибіна), емоцій (О.М. Еткінд, М. Тамір, Дж. Гросс) етнічного світу (В.Ф. Петренко), взаємодії людини і комп'ютера (Н. Кайан), влади (П. Коллеман), читання (М. Сміт, Дж. Ранн, У. Ковалт) та інші. Цей, далеко неповний, перелік вказує на різноплановість наукового пошуку, розширення можливостей вивчення базового предмету психології – людської свідомості, її відображувальних та регулятивних функцій.

Плануючи дослідження, інтерпретуючи отримані дані, автори вказують на ряд суперечливих моментів, які стосуються як теоретико-методологічних питань (обсяг та зміст поняття “імпліцитні теорії”, об'єктивність отриманих даних, можливість їх узагальнення, винесення

процедур збору дослідницького матеріалу). Популярність проблематики не дозволяє залишати підняті питання поза увагою і вимагає якщо не однозначних відповідей, то хоча б чіткого окреслення та наукової дискусії.

Наша стаття **ставить за мету** виокремлення ряду дослідницьких проблем пов'язаних із методологією, методами та власне процедурами реконструкції імпліцитних теорій.

Поняття про імпліцитні теорії

Першість у введенні та обґрунтуванні поняття “імпліцитна теорія особистості” віддають Дж. Брунеру та Р. Тагіурі, які в 1954 році використали його для позначення наївних, ненаукових знань про психологію людини [21]. Піонером дослідження імпліцитних уявлень у вітчизняній психології можна вважати Б.Г. Ананьєва, який ще в 1935 році у своїй монографії “Психологія педагогічної оцінки” описав результати масштабного дослідження “теорій особистості” як емпірично напрацьованих уявлень педагогів про учнів, їх здібності, учбові інтереси, розумовий розвиток, самооцінку, темперамент, характерологічні риси тощо [1].

Термін “імпліцитний” – латинського походження, тлумачиться як внутрішній, невиражений, і, водночас, незаперечний, безумовний [31]. Теорія – грецьке поняття, яке в широкому контексті трактується як “сукупність поглядів, суджень кого-небудь, з яких випливають певні правила поведінки” [3, с. 1239]. Таким чином, імпліцитна теорія в своєму найближчому значенні – це сукупність поглядів та суджень людини, які лежать в основі регулювання її поведінки. Із розвитком науки поняття уточнювалось у змісті, було розроблено структуру імпліцитних теорій, виділено базові функції та джерела виникнення.

Найбільший внесок у розвиток поняття “імпліцитні теорії” належить представникам когнітивного напрямку. Дж. Келлі, А. Бандура, Л. Росс, Р. Нісбет у своїх роботах обстоюють думку про те, що люди в звичайному житті, так само як вчені в ході наукової роботи, висувають гіпотези та

формулюють теорії, які стають пояснювальною основою їх світосприймання [6; 20; 30; 32]. Більше того, ці теорії не відрізняються від наукових ні за структурою, ні за логікою висновків. Компонентно імпліцитні теорії цілком відповідають науковим з їх емпіричною та теоретичною базами, логікою наукового висновку та сукупністю виведених тверджень. Так, в основі імпліцитних теорій лежать емпіричні факти, взяті наївним дослідником з власного досвіду; вихідні теоретичні підвалини складають гіпотези, які згодом або перевіряються на практиці, або набувають аксіоматичного характеру; все це систематизується та логічно впорядковується (принаймні в межах усвідомлення); нарешті отримується ряд висновків, необхідних людині для сприймання та пояснення певної частини реальності, орієнтації в навколишньому світі.

C. 18

Імпліцитні теорії виконують ряд життєво необхідних функцій, вони систематизують наші знання, лежать в основі сприймання та пояснення реальності, прогнозування подій та регуляції поведінки. Відповідно до теорії особистісних конструктів Дж. Келлі – імпліцитні моделі дійсності є тією суб'єктивною реальністю в якій власне і перебуває людина [6]. Дослідник наголошує на існуванні системи особистісних конструктів як суб'єктивно унікальної сукупності значень за допомогою яких людина організовує свою поведінку, розуміє інших людей, оцінює їх вчинки, реконструює систему соціальних стосунків та будує образ Я. Думку про те, що імпліцитні теорії сприяють розвитку унікальної для кожної людини системи значень, обстоює і К. Двек [26]. Авторка доводить, що саме ця значеннева система визначає унікальність та специфічність цілепокладання, перцептивних та поведінкових стратегій кожної конкретної людини, лежить в основі складної системи саморегуляції. В своїх дослідженнях (одноосібних та у співавторстві з С. Чуї, Дж. Тонгом, Дж. Фу та К. Ердлі) К. Двек доводить, що імпліцитні теорії впливають на поведінку, успіхи та невдачі людини, її самооцінку та оцінку інших людей. Дослідники отримують статистично значимі дані про

зв'язок між імпліцитними теоріями інтелекту та академічними успіхами, уявленнями про мораль та поведінкою в ситуації етичного вибору [26; 24]. Особи з гнучкою атрибутивністю (варіабельною, контекстуальною інтерпретацією подій) здатні до більш ефективної, успішної саморегуляції порівняно з тими, хто пояснює події жорстко, через однозначні каузальні відповідності [26]. Параметр гнучкості/жорсткості імпліцитних теорій виявився визначальним і у ставленні до інших людей. Наприклад, будь-який неетичний вчинок є однозначним показником низької моральності для осіб із жорсткою атрибутивністю; для тих же, хто сприймає події контекстуально – це лише один із вчинків, який не є достатньою підставою для однозначних висновків про характер людини [28].

Основним джерелом виникнення та розвитку імпліцитних теорій вважається особистий досвід, коли людина доходить певних висновків в результаті рефлексії власних вчинків, спостережень за іншими людьми та наївного експериментування. Чотири джерела імпліцитних теорій виділяють Т. Сарбін, Р. Тафт та Д. Бейлі. На думку авторів це індукція як висновки на основі власного досвіду, конструкція як висновки на основі спостережень, аналогія як висновки на основі екстраполяції подій та авторитет як висновки на основі прийняття ідей інших людей [33].

Таким чином, імпліцитні теорії – це суб'єктивні пояснювальні схеми об'єктивної дійсності; неповторні і своєрідні уявлення про себе, світ та події, інших людей та їх вчинки. Ці схеми необхідні для побудови цілісної картини світу, вони виконують регулятивну та прогностичну функції, лежать в основі стереотипізації, каузальної атрибуції та інших феноменів міжособистісного сприймання. Формування імпліцитних теорій пов'язане

С. 19

із дією багатьох факторів, на першому плані серед яких – особистісний досвід. Імпліцитні теорії стосуються лише тієї частини реальності, що входить до життєвого контексту особистості, є актуальною та потребує осмислення.

Проблеми дослідження імпліцитних теорій

У ході аналізу імпліцитних уявлень про етнічний світ у дітей та юнаків, дослідження імпліцитних теорій професійної успішності підлеглих у свідомості керівників (спільно з А.Л. Олексюк) та імпліцитних теорій життєвої успішності підлітків (спільно з О.О. Федорко) ми зіткнулися з рядом проблем, пов'язаних із теорією та практикою дослідження [10; 16; 5; 4].

Проблема автентичності даних. Вивчаючи імпліцитні уявлення, ми отримуємо щось на зразок зліпка суб'єктивного сприймання об'єктивного світу. Людина вибудовує імпліцитну теорію реальності у власній свідомості, а дослідник намагається реконструювати цю реконструкцію. На складнощі об'єктивного аналізу вказує О.В. Улибіна: “Особливість імпліцитної теорії особистості визначається тим фактом, що сферою її застосування є й сам носій ..., що істотно підвищує упередженість та утруднює доступ до “об'єктивної” інформації, якщо об'єктивність взагалі можлива” [14, С. 221-222].

Ризик втрати автентичності в ході реконструкції імпліцитних теорій пов'язаний перш за все із пристрастю змістів свідомості. Незважаючи на структурну та функціональну близькість до наукових теорій, імпліцитні мають істотну відмінність – оціночний характер. Здійснюючи критичний аналіз поглядів когнітивістів, О.М. Еткінд вказує на те, що пряма аналогія із науковими теоріями спрощує розуміння природи імпліцитних уявлень: “На противагу когнітивному уявленню про людину, в повсякденному житті вона не стільки розмірковує, скільки відчуває, не стільки пояснює, скільки оцінює” [19, с. 106]. Визначну роль оцінки в пересічній концепції рис визнає і О.Г. Шмельов: “Життєва психологіка ... завжди несе оцінку, є “оціночно біполярною”: приписуючи предмету якусь якість, ми завжди маємо на увазі і оцінку цієї якості” [17, с. 90-91]. Отже імпліцитні теорії завжди містять певну експресію. Окрім опису, систематизації та прогнозування людина оцінює події, явища, інших людей та їх вчинки. Завдання дослідника – вловити і передати ці оцінки, не загубити їх в процесі реконструкції (вербалізації)

теорій.

Неможливо вивчати імпліцитні теорії без врахування їх пристрасного, характеру, однак ризик втрати автентичності цим не знімається. Існує ще одна складність, яка може бути означена як смислосзначеннєва відповідність / невідповідність. Сміслова структура свідомості обстоюється в роботах багатьох авторів. Філософи, психологи, лінгвісти наголошують на існуванні не лише значеннєвої системи як надіндивідуальної, такої, що однаково розуміється усіма носіями, а й смислової – виключно суб'єктивної інтерпретації значень. У працях Л.С. Виготського, В. Гумбольдта, Е. Гуссерля,

С. 20

Дж. Келлі, Д.О. Леонтьєва, О.М. Леонтьєва, Ю.М. Лотмана, Ч. Осгуда, В.Ф. Петренко, О.О. Потебні, С.Л. Рубінштейна, Ф. де Соссюра, Г. Шпета, К. Ясперса та інших авторів обстоюються думки про своєрідне та неповторне розуміння людиною кожної події, явища, інших людей, про унікальність смислонаповнення свідомості, врешті решт, про своєрідність інтерпретації кожного із значень вираженого в поняттях. Починаючи з Ф. де Соссюра в науці виділяють два аспекти висловлювання: план вираження (вираження висловлення у знаковій системі) та план змісту (сміслове навантаження висловлення) [13]. На нашу думку, основна задача дослідника імпліцитних уявлень – забезпечити максимальну конгруентність цих планів, більше того, не порушити їх хиткий баланс при інтерпретації. Як варіант розв'язання цієї В.Ф. Петренко пропонує використовувати таку дослідницьку схему, в якій би опис категоріальної структури індивідуальної свідомості виступав одночасно “і описом і засобом аналізу, інтерпретації змісту” [11, с. 36].

Смислосзначеннєва відповідність, як адекватне (максимально наближене до оригінального) вираження імпліцитних теорій досліджуваного у формі мовних понять стає однією з базових вимог до організації дослідження імпліцитних теорій.

Втрата автентичності дослідницького матеріалу може бути обумовлена

й дією феномену соціальної бажаності, коли відповіді відображують не стільки реальну картину світосприймання, скільки прагнення справити гарне враження, представити себе з найкращого боку. Узагальнюючи дослідження з проблем спотворення даних досліджуваними, А. Анастасі та С. Урбіна вказують на вразливість особистісних опитувальників та самозвітів [2]. Можливість вільного вибору відповідей спричиняє також їх соціальну прийнятність, адже вивільняє можливість задоволення базових людських потреб: у самозахисті, збереженні позитивної самооцінки, конформності, уникненні критики. З метою контролю соціальної бажаності у структуру опитувальників заводять спеціальні діагностичні шкали, використовують техніку примусового вибору (необхідність вибору з кількох тез, серед яких відсутні соціально бажані) та інше. Дослідники імпліцитних теорій емоцій, М. Тамір, О. Джон, С. Срівастова, Дж. Гросс, наголошують на тому, що для повноцінної реконструкції імпліцитних уявлень варто звертати увагу не лише на дані особистісних опитувань, а й на поведінку досліджуваних в реальних ситуаціях [36]. Справа у тому, що імпліцитні теорії лежать в основі регуляції поведінки особистості, а тому, видається цілком обґрунтованим поряд із самозвітами використовувати спостереження в природних умовах або, навіть, експерименти. Якщо дії досліджуваних вкладатимуться у їх пояснювальні імпліцитні схеми, – йтиметься про автентичність отриманих даних, якщо ні – соціальна бажаність та інші ризики потребують ретельнішого контролю.

Шляхи вирішення проблеми автентичності даних, що їх отримує дослідник, вбачається у пошуку таких методів і процедур реконструкції, аналізу та інтерпретації імпліцитних теорій, які б мінімально спотворювали змісти свідомості, їх смислосначенневу та оціночну сутність; запобігали

С. 21

виникненню феномену соціальної бажаності.

Проблема релевантності інструментарію. Вирішення проблеми автентичності неможливе без підбору толерантного до предмету роботи інструментарію; методів та процедур, які б максимально наближували

дослідницькі реконструкції до оригінальних імпліцитних теорій. З метою вивчення імпліцитних уявлень застосовують опитувальники, анкети, вільні описи, проєктивні та напівпроєктивні техніки, різні варіанти шкалювання, психосемантичні процедури тощо. Кожен із методів, а також конкретних технік їх впровадження, має як свої переваги, так і обмеження.

Одними із найпопулярніших, вірогідно у зв'язку із відносною легкістю проведення, є використання стандартизованих опитувальників, а також методик, що базуються на оцінці, ранжуванні та інших видах шкалювання заданого матеріалу. Такі методики забезпечують можливості швидкого збору даних та зручність їхньої обробки. Зразками досліджень з використанням опитувальників та шкалювання є аналіз імпліцитних теорій організаційної влади (П. Коллеман), імпліцитних теорій інтелекту (К. Двек), імпліцитних теорій емоцій (М. Тамір, О. Джон, С. Срівасова, Дж. Гросс), імпліцитних теорій читання (І.М. Кондаков, С.В. Ушнєв) [8; 25; 27; 36].

У дослідженнях такого типу на базі авторської моделі досліджуваного явища розробляється стандартизована процедура, яка вимагає від учасників оцінку своєї згоди із певними твердженнями або оцінку певних об'єктів за визначеними характеристиками. Наприклад, у ході вивчення імпліцитних теорій влади, П. Коллеман виходить з того, що вони можуть бути кооперативного, конкурентного, нейтрального чи гендерного характеру, а їх зміст включатиме імпліцитні переконання та імпліцитні ідеали. Тези, що входять до складу опитувальника, мають оцінюватись за 9-бальною шкалою. Вони поділені на діагностичні шкали по 7-9 тверджень, відповідно до теоретичної моделі. Так, з метою діагностики конкурентних імпліцитних переконань використовуються тези типу: “За владу необхідно боротися”; конкурентних ідеалів – “В ідеальній організації міжособистісні стосунки максимально конкурентні” [25]. До описаного дослідження виникає кілька питань. Зокрема щодо теоретичної моделі та її інтерпретаційних наслідків. Чи достатньо виділених типів імпліцитних теорій влади, можливо у свідомості досліджуваних існують ще якісь окрім заданих? Чи лише ідеали та

переконання входять до їх складу? А як же тоді знання, стереотипи, упередження та інше? Знову ж, чи враховується оціночний характер теорій? Процедура також містить кілька суперечливих моментів. Зокрема, щодо кількості пунктів у кожній шкалі: чи достатньо оцінки 7-9-ти тверджень, щоб зробити висновок про тип та зміст імпліцитних уявлень? Також не знімається проблема смислосзначенневої відповідності: чи містять імпліцитні теорії досліджуваних ті смисли, які задаються твердженнями опитувальника?

Дослідницькі схеми стандартизованого та шкального типів дозволяють швидко зібрати та обробити матеріал, зіставити його із авторською моделлю, однак імпліцитної теорії як системи знань, переконань,

С. 22

стереотипів людини в усій складності взаємозв'язків дослідник все ж таки не отримує. Вагомим дослідницьким обмеженням стандартизованих опитувальників є жорсткий план інтерпретації, в якому отримані дані співвідносяться з теоретичною моделлю, закладеною при розробці, тоді як власне предмет дослідження вимагає оберненої схеми – від зібраного матеріалу до його систематизації та класифікації. Це обмеження дещо послаблюється або й зовсім знімається, якщо дані збираються за допомогою шкальних процедур. Однак, на перший план виходить інша проблема – відповідності заданих параметрів та змістів свідомості досліджуваних.

Для вивчення імпліцитних теорій використовуються і процедури, в ході яких учасники можуть самостійно продукувати матеріал: вільно висловлювати погляди та ставлення до тих або інших подій, явищ, людей; проектувати їх на малюнки, відеосюжети, літературні твори та інше; також можливе використання і шкальних процедур (в тому числі модифікацій семантичного диференціалу Ч. Осгуда та методу особистісних конструктів Дж. Келлі) за умови вільного вибору досліджуваними об'єктів та параметрів шкалювання.

Наприклад Н. де Фрейтс-Денч, С. Сміт, Т. Шредер та Дж. Рік, з метою вивчення імпліцитних теорій студентів щодо мотивації розвитку і навчання,

просили досліджуваних описати свої погляди, навести приклади на користь їх підтвердження та вказати витоки [23]. О.В. Улибіна, аналізуючи вроджене і набуте в імпліцитних теоріях розвитку людини, пропонувала шкалювати певні рольові позиції (“Я”, “Я через 15 років”, “успішна людина” тощо) за біполярними шкалами семантичного диференціалу, один з полюсів яких задавався самими учасниками [14]. Досліджуючи теорії професійного “Я” психологів-практиків, В.М. Просєкова задавала параметри для оцінювання рольового списку (“Я на початку професійної практики”, “ефективний психолог” тощо) на основі методу тріад Дж. Келлі [12]. У ході реконструкції імпліцитних теорій здібностей В.О. Климчук пропонував досліджуваним висловити ряд асоціацій до поняття “здібності” та порівняти їх між собою за близькістю/віддаленістю [7].

В усіх згаданих роботах частково або повністю знімається проблема заданості параметрів імпліцитних теорій. Можливість самостійно описати свої погляди, задати власні опозиції на оціночних шкалах, виділити необхідні характеристики в ході порівняння об’єктів або асоціювання, – все це шляхи наближення до автентичного змісту свідомості досліджуваних, забезпечення смислосначенневої відповідності. Використання ролей у якості об’єктів для порівняння у шкальних процедурах дає можливість учасниками підставляти осіб із власного оточення, тобто забезпечує нерозривність дослідження із життєвим контекстом людини.

Вільне продукування матеріалу досліджуваними дозволяє максимально наблизитись до оригінального змісту імпліцитних теорій, однак не вирішує проблем інтерпретації даних. Дослідники отримують ряд параметрів, які потребують додаткового впорядкування, іншими словами, є окремі складові, однак імпліцитної теорії як системи цих складових немає.

С. 23

Реконструкція зв’язків між компонентами теорії можлива у разі використання додаткових математичних процедур, зокрема багатовимірної статистики: кластерного, факторного аналізів, багатовимірного шкалювання.

Використання методів багатовимірної статистики в обробці даних є характерним для психосемантичних досліджень. У такий спосіб відбувається реконструкція смислових зв'язків. В.Ф. Петренко зауважує, що математичне моделювання не спотворює змістів свідомості: “Етап математичної обробки не породжує нового змісту, а дозволяє представити вихідні дані в компактній, добре структурованій формі, зручній для аналізу і подальшої інтерпретації” [11, с. 28]. Самостійне приписування учасниками числових показників (оцінювання, ранжування, порівняння даних тощо) для подальшої математичної обробки, забезпечує за висловом О.Г. Шмельова: “звільнення результатів дослідження від впливу системи значень самого дослідника” [18, с. 36]. Таким чином, психосемантичні процедури, за умови вільного збору даних, дозволяють не лише виділити оригінальний зміст імпліцитних теорій, а й реконструювати його в усій складності взаємозв'язків. Так, використання у своїх дослідженнях факторного аналізу (О.В. Улибіна, В.М. Просекова) та багатовимірного шкалювання (В.О. Климчук) дало змогу авторам здійснити системну реконструкцію імпліцитних теорій, виділи їх основні параметри, вказати вагу та місце кожного у складній системі взаємозв'язків [7; 12; 14].

Методи багатовимірної статистики можуть застосовуватись також і для обробки матеріалу зібраного у стандартизований спосіб, наприклад Б. де Баріш, Дж. Бендер та М. Булл кластеризували дані опитувальника (RIBQ) в ході діагностики імпліцитних теорій матерів щодо дитячого грамотності [0]. В результаті дослідники змогли виявити близькість одне до одного тих або інших переконань, однак їх актуальність для досліджуваних (в силу своєї заданості) залишається неперевіреною.

Проблема релевантності інструментарію є однією з найгостріших у дослідженні імпліцитних теорій. Вибір методів роботи залежить від багатьох факторів, не останнє місце серед яких займають досвід та кваліфікація науковців, зокрема володіння методами математичної статистики.

Проблема дослідницького діапазону. Один з дискусійних моментів при розгляді попередньої проблеми стосувався власне змісту теорій. Нас

цікавило, чи не привносить метод штучні, нехарактерні для досліджуваного змісти або, іншими словами, чи є в свідомості людини ті імпліцитні уявлення, які ми намагаємося реконструювати. Проблема діапазону полягає у визначенні сфери дослідження і пов'язана із тим, що імпліцитні теорії, так само як і наукові, пояснюють лише певну частину реальності, торкаються тих її аспектів, які важливі для людини, входять до її життєвого контексту.

Зв'язок імпліцитних теорій із особистим досвідом обстоюється в роботах таких авторів як Дж. Келлі, Р. Стернберг, А. Фурнхам, Б. Конвей, Дж. Кетрон, М. Бернштейн [6; 29; 35]. Зокрема Дж. Келлі, вводячи у науковий обіг поняття “когнітивна складність”, обґрунтував його як багатовимірність сприймання людиною певної сфери досвіду. Останне

С. 24

зауваження не випадкове, оскільки людина може мати різний рівень когнітивної складності у різних сферах життя. Причина тому – актуальність тієї або іншої сфери, включеність у ту або іншу діяльність.

У ході досліджень імпліцитних теорій етнічного світу ми стикнулися з тим, що група досліджуваних юнаків має низьку когнітивну складність у етнічній сфері [4]. Оскільки у своєму житті вони не відчували актуальної потреби міжетнічного сприймання та оцінки, – то в їх свідомості майже відсутні смислові параметри принагідні для цього, а отже відсутні як такі й імпліцитні теорії етнічного світу. На схожі труднощі вказують і М. Сміт, Дж. Ранн та У. Ковалт [34]. У своїх дослідженнях імпліцитних теорій читання автори проводили постекспериментальне інтерв'ю: після завдань на читання текстів різної складності досліджуваним ставили питання типу: “Як би ці завдання виконав справді гарний читач?”. Проблема полягала в тому, що окремі учасники не мали у своїй свідомості імпліцитного образу гарного читача, а отже – не могли відповісти на поставлені питання.

Розв'язок проблеми дослідницького діапазону, на нашу думку, полягає в попередньому аналізі життєвого контексту людини та формуванні вибірок із врахуванням актуальності для досліджуваних обраної проблематики.

Проблема ідеографічності дослідження фокусується у питанні: чи можна вважати імпліцитними теоріями узагальнені дані по тій або іншій групі. І хоча більшість психологічних досліджень імпліцитних уявлень (у тому числі і цитованих) містять такі генералізації, – залишається відкритим питання, чи не втрачається при такому аналізі власне імпліцитність як приналежність конкретній людині?

Першодослідники імпліцитних теорій, Дж. Брунер та Р. Тагіурі, розуміли свій предмет як “індивідуально-особистісні еталони сприймання дійсності”, однак узагальнювали дані, формулюючи висновки про імпліцитні теорії особистості осіб, що не мають спеціальної психологічної освіти [21]. Інші автори також, не заперечуючи суб’єктної природи імпліцитних уявлень, пишуть, наприклад, про “імпліцитні теорії організаційної влади менеджерів” (П. Коллеман), “імпліцитні теорії матерів, щодо ранньої дитячої грамотності” (Б. де Баріш, Дж. Бендер та М. Булл), “імпліцитні теорії професійного Я психологів” (В.М. Просєкова) тощо. У такий спосіб здійснюється пошук тих інваріантів людській свідомості, які є спільними для представників однієї професії, роду діяльності, віку, соціальної страти тощо; тих, що визначають поведінку, особливості прийняття рішень, регулюють перцептивні процеси. Наприклад, П. Коллеман доводить, що переважання в імпліцитних теоріях конкурентних чи кооперативних переконань визначає специфіку делегування повноважень та прийняття інших управлінських рішень менеджерами [25]. Таким чином, потреба в узагальненні дослідницьких даних продиктована самою логікою наукового знання, його індуктивно-дедуктивною природою.

Суперечність між суб’єктивною приналежністю імпліцитних уявлень та дослідницькими потребами в узагальненні даних може бути вирішена

C. 25

і через аналіз структури самої свідомості. Зіпременося на концепцію психічного образу О.М. Леонтєва. Вчений виділяє в його структурі як надіндивідуальні, загальнокультурні компоненти, виражені у формі значень, так і такі, що не мають позасуб’єктного існування, а є здобутком унікального і неповторного

досвіду кожної конкретної людини – особистісні смисли [9]. Останні є власне суб'єктними утвореннями і жодні генералізації тут не можливі. Реконструкція особистісних смислів передбачає ідеографічний аналіз індивідуальної свідомості, необхідний, наприклад, в контексті психологічної допомоги. Зауважимо, що Дж. Келлі розробляв свою теорію та метод особистісних конструктів саме для задоволення потреб психотерапевтичної практики. Можливість же узагальнення несуть в собі значення як складові суспільної свідомості, закріплені у певній знаковій системі. Така думка міститься і в роботах О.В. Улибіної: “В якійсь частині імпліцитні теорії мають індивідуальний характер ..., а в якійсь відображують накопичений культурно-історичний досвід і закріплені у структурі мови, в дискурсі. Це дозволяє реконструювати загальні для різних груп досліджуваних імпліцитні теорії” [15].

Таким чином, можна окреслити два методологічних напрямки при вивченні імпліцитних теорій: ідеографічний як аналіз змістів індивідуальної свідомості без їх подальшої генералізації та номотетичний, коли на основі узагальнення індивідуальних даних дослідник встановлює закономірності для групи досліджуваних, більше того – може перенести їх на генеральну сукупність. Не виключене і поєднання підходів, коли у дослідженні важливі як імпліцитні уявлення окремих досліджуваних, так і та їх частина, що є спільною (із врахуванням статистичної значимості) для більшості вибірки.

Підсумок

Дослідження, спрямовані на аналіз імпліцитних теорій, займають чільне місце у сучасній психологічній науці. Складність предмету ставить перед науковцями ряд методологічних проблем, які потребують обговорення і розробки.

Перш за все, це проблема автентичності дослідницьких даних як можливості реконструкції свідомості без втрати її суб'єктивних змістів. По-друге, проблема релевантності дослідницького інструментарію, сфокусована

на потребі розробки методів, адекватних досліджуваному явищу, валідних та репрезентативних. Третя виокремлена проблема стосується дослідницького діапазону, вимог до сфери психологічного аналізу і формування вибірок. Четверта – ідеографічності дослідження імпліцитних уявлень, можливостей та обмежень узагальнення даних.

Література:

1. **Ананьєв Б.Г.** Избранные психологические труды. В 2-х томах. Том 2. – М.: Педагогика, 1980. – 287 с.
- С. 26

2. **Анастаси А., Урбина С.** Психологическое тестирование. – СПб.: Питер, 2005. – 688 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови . – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
4. **Горбунова В.В.** Психологічні чинники формування етнічної свідомості у юнацькому віці: Дис... канд. психол. наук. – К., 2003. – 266 с.
5. **Горбунова В.В.** Етнічний світ у малюнках дітей / Соціальна психологія. – №6 (8). – 2004. – С. 77-85.
6. **Келли Дж.** Теория личности. Психология личных конструктов – СПб: Речь, 2000. – 249 с.
7. **Климчук В.О.** Параметры “деятельность–творчество“ в имплицитной теории способностей студентов-психологов // http://psychol.ras.ru/ponomarev/abstracts_rus/Sessions/Klimchuk.html
8. **Кондаков И.М., Ушнев С.В.** Экспериментальное исследование имплицитных теорий чтения // Вопросы психологии, 1994. –№ 6. – С. 110-117.
9. **Леонтьев А.Н.** Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
10. **Олексюк А.Л.** Імплицитні теорії професійної успішності: Курсова робота. – Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2007. – 44 с.
11. **Петренко В.Ф.** Основи психосемантики. – СПб.: Питер, 2005. – 480 с.
12. **Просекова В.М.** Динамика профессионального самосознания психологов-практиков (психосемантический аспект): Автореф. дис... канд. псих. наук. – Казань, 2001. – 23 с.
13. **Соссюр Ф. де.** Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
14. **Улыбина Е.В.** Психология обыденного сознания. –М.: Смысл, 2001. – 263 с.
15. **Улыбина Е.В.** Категория врожденного и место субъекта в имплицитной теории личности // <http://kogni.narod.ru/tagiuri.htm>
16. **Федорко О.О.** Імплицитні теорії життєвої успішності старшокласників: Дипломна робота. – Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2007. – 77 с.

17. **Шмелев А.Г.** Психодиагностика личностных черт. – СПб.: Речь, 2002. – 480 с.
18. **Шмелев А.Г.** Традиционная психометрика и экспериментальная психосемантика: объектная и субъектная парадигмы анализа данных // Вопросы психологии. – 1982. – №5. – С. 34-36.
19. **Эткинд А.М.** Эмоциональные компоненты самоотчетов и межличностных суждений // Вопросы психологии. – 1981. – №2. – С. 106-112.
20. **Bandura, A.** (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
21. **Bruner, J.S., Tagiuri, R.** (1954). The perception of people. In: Lindzey, G. (Ed.), Handbook of Social Psychology. (vol. II, pp. 634–654). Reading, Massachusetts: Addison-Wesley.

C. 27

22. **DeBaryshe, B.D., Binder, J.C., & Buell, M.J.** (2000). Mothers' implicit theories of early literacy instruction: Implications for children's reading and writing. *Early Child Development and Care*, 160, 119-131.
23. **DeFrates-Densch, N., Smith, C.M., Schrader, T.O., Rique J.** Impact of Coursework and Field Experience on Pre-service and In-service Teachers' Implicit Theories of Development and Learning // <http://www.cedu.niu.edu/~smith/Conferences/2004/AERA04paper.doc>
24. **Chiu, C.Y., Dweck, C.S., Tong, J.Y.Y., & Fu, J.H.Y.** (1997). Implicit theories and conceptions of morality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 923-940.
25. **Coleman, P.T.** (2004). Implicit Theories of Organizational Power and Priming Effects on Managerial Power-Sharing Decisions: An Experimental Study. *Journal of Applied Social Psychology*, 34, 297-321.
26. **Dweck, C. S.** (1996). Implicit theories as organizers of goals and behavior. In P. Gollwitzer & J. A. Bargh (Eds.), *The psychology of action: The relation of cognition and motivation to behavior* (pp. 69-90). NY: Guilford.
27. **Dweck, C. S.** (1999). *Self-theories: Their role in motivation, personality, and development*. New York, NY: Psychology Press.
28. **Erdley, C. A., & Dweck, C. S.** (1993). Children's implicit personality theories as predictors of their social judgments. *Child Development*, 64, 863-878.
29. **Furnham, A.** (1988). *Lay theories: Everyday understanding of problems in the social sciences*. New York: Pergamon.
30. **Nisbett, R., Ross, L.** (1980). *Human inference: Strategies and shortcomings of social judgment*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
31. *Pocket Oxford Dictionary*. N.Y.: Oxford University Press, 2005
32. **Ross, L.** (1977). The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (vol. 10, pp. 173–220). New York: Academic Press.

33. **Sarbin, T.R., Taft, R., & Bailey, D.E.** (1960). Clinical inference and cognitive theory. New York: Holt, Rinehart & Winston.
34. **Smith, C.M., Runne, J.T., Covalt, W. C.** Age-related differences in implicit theories of reading // <http://www.cedu.niu.edu/%7Esmith/Unpubs/nrc91.pdf>
35. **Sternberg, R.L., Conway, B.E., Ketron, J.L., & Bernstein, M.** (1981). People's conceptions of intelligence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, 37-55.
36. **Tamir, M., John, O. P., Srivastava, S., & Gross, J. J.** (2007). Implicit theories of emotion: Affective and social outcomes across a major life transition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 731-744.